

ДУХОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ

Становлення суверенної України супроводжується суттєвими змінами в царині суспільних відносин, у тому числі таких специфічних, як міжконфесійні. Це зумовлено, як глобальними процесами демократизації, що відбуваються в молодій державі, зміною й визначенням нових стратегічних і тактичних завдань, переглядом пріоритетів на шляху до їх реалізації, суттєвими трансформаціями в політичній, соціально-культурній сферах та кардинальними світоглядними переорієнтаціями, так і бурхливим розвитком релігійно-церковного середовища, справжнім духовно-релігійним ренесансом.

В такій ситуації міжконфесійні відносини набули принципово нових якостей, які, на відміну від минулого, перебувають у стані пошуку діалогу, шляхів взаєморозуміння, толерантності, партнерства, взаємоповаги і співпраці на благо України та її народу. Принципи толерантності, взаєморозуміння, партнерства тощо закріплено Конституцією України, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», іншими законодавчими актами. Все це стимулює розвиток релігійно-церковного життя.

Важливе місце у формуванні духовності на всіх етапах людської цивілізації відводилось вихованню та освіті, зокрема духовній. Україна має досить високий рівень насиченості різними освітніми закладами. Із набуттям незалежності та обранням демократичного шляху розвитку, з дотриманням принципу свободи совісті почала відроджуватися й система богословської освіти.

Цілком зрозуміло, що нове за своїми масштабами та якісними характеристиками релігійне середовище продукує й нові проблеми. Серед них і та, що пов'язана з майбутнім духовної освіти, пошуками шляхів її зближення із світською (державною), а також у напрямку розвитку міжконфесійного діалогу.

Духовні навчальні заклади сьогодні має переважаюча більшість діючих на теренах України 120 конфесій. За роки української державності надзвичайно збільшилась загальна кількість установ духовної освіти. Всі духовні навчальні заклади України входять до мережі християнських релігійних організацій.

Тенденція до розширення системи духовної освіти тісно переплітається із другою тенденцією – розширенням релігійного середовища. За роки незалежності створено достатньо потужну мережу релігійних організацій, що за даними Державного комітету у справах національностей та релігій на 1 січня 2007 року становить 31227 зареєстрованих та 1836 незареєстрованих громад

В якісно новій релігійній ситуації особливого значення набувають проблеми змісту, форм і структури духовної освіти. У дослідженні даної теми автор спирається на базові церковні документи з питань освіти, передусім УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ, програми духовних навчальних закладів та інші богословські, релігієзнавчі й педагогічні джерела. Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, культурологічний, а основними методами – порівняльний, структурно-функціональний, аналізу і синтезу, системного підходу.

Розглянемо проблеми змісту духовної освіти. Оскільки вона є передачею інформації з метою підвищення релігійної освіченості населення, то в структурі її змісту слід виділити інформаційний компонент. У зв'язку з наявністю двох напрямків духовної освіти – загально-просвітницького і професійно-зорієнтованого – виділимо особливості інформаційного компоненту в кожному з них.

Ними є: катехизація або євангелізація населення (загальнопросвітницький напрям), професійна духовна освіта, змістом якої є набуття вищого рівня богословських знань (Дмитренко Л. Духовна освіта в Україні: стан і тенденції // <http://www.risu.org.ua/articles>).

Розглянемо інформаційний компонент змісту духовної освіти різних релігійних конфесій. Їх об'єднує особливе возвеличення Бога і святих, спрямованість на досягнення відповідності поведінки людини образу Божому.

Водночас інформаційні компоненти змісту духовної освіти різних релігійних конфесій мають свої особливості. Так, УАПЦ змістом своєї освітньої діяльності вважає «проголо-

шення і проповідь Євангелії – євангелізація, навчання правдам віри – катехизація, які входять до загальної перспективи свідомого залучення вірних до таїнственного життя Церкви, єхаристійного єднання з Христом» [15, с.102]. У вищих духовних школах УАПЦ передбачено вивчення циклу богословських дисциплін. Проте, до захисту кваліфікаційної роботи на ступінь «бакалавр богослов'я» допускаються лише студенти вищих духовних шкіл, що прослухали курс циклу філософських і гуманітарних предметів (Колегія Патріарха Мстислава. Про кваліфікацію бакалавра богослов'я в системі духовної освіти УАПЦ // <http://www.apc.org.ua/> 20.08.2001). Тільки після успішного складання іспитів з цих предметів, отримання ступеня бакалавра богослов'я та захисту кваліфікаційної роботи видається відповідний диплом.

УГКЦ в розумінні змісту духовної освіти, перш за все, виходить із сутності поняття «богослов'я» як науки Бога, а концепцію богословської освіти в Україні формулює так: «Наука – від Бога, тому пізнання свого Творця, спілкування з Ним повинні бути початком, центром і завершенням освітньої діяльності людини і суспільства» (Концепція богословської освіти в Україні // Львівська богословська академія. – Львів, 1998).

Водночас, Концепція богословської освіти Львівської богословської академії (УГКЦ) визначає зміст навчальних програм відповідно до вимог Вселенської Церкви, враховуючи українську дійсність, єкуменічний, літургійний, пасторальний, термінологічний та історичний постатеїстичний вимір. Програми спеціальної богословської освіти УГКЦ мають забезпечити вивчення, класичних дисциплін (Старого Завіту, Нового Завіту, систематичної богослов'я, історії Церкви), «доповнювальних предметів» (історії релігії, соціальної етики, єкуменізму, місіології, філософії), стародавніх і сучасних мов.

II Ватиканський собор у Декларації про християнське виховання вбачив зміст духовної освіти в тому, щоб усі священнослужителі й миряни, «які у своїй євангельській посвяті трудяться у шляхетному виховному і шкільному ділі різного роду і ступеня, намагалися так визначитися в заосмотрюванні учнів Духа Христового, в педагогічному мистецтві та у змаганні за науки, щоб не тільки спричинилися до внутрішньої обстановки Церкви, але також, щоб і зберегли та збільшили її благодію прийнятність у сучасному, зокрема, інтелектуальному світі» (Декларація про християнське виховання. Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларація. – Львів, 1996).

Підготовка професійних кадрів у системі РКЦ включає доктринальну підготовку професорів і вихователів у процесі філософсько-богословських студій, духовну (формування таких рис вихователя, як свобода духу, духовність) та пасторальну (педагогічну).

Слід зазначити, що постійною вимогою духовної освіти РКЦ є її осучаснення (Вказівки по підготовці вихователів для семінарів. Львівська богословська академія. – Львів, 1999).

Оскільки в Україні домінуючою є православною церква, то доцільним буде акцентувати увагу на інформаційний компонент змісту духовної освіти, РПЦ, складовою якої є УПЦ. Завдання сучасної духовної освіти визначені Архієрейським Собором РПЦ 1994 р., який передбачив необхідність реформування освіти. Документ «О задачах Церкви в области богословского образования», прийнятий Собором 1994 р., визнав необхідність розробки таких програм та планів, які б виключали паралелізм у викладанні дисциплін і дали можливість розширити коло навчальних предметів (Богословское образование. Доклад Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II на Архиерейском Соборе РПЦ, 18 ноября 1997 г. // <http://212.188.168.2001.05ntm>).

Особливі зміни в інформаційному компоненті змісту духовної освіти передбачені в РПЦ (це вплине й на УПЦ МП) у зв'язку із затвердженням у лютому 2002 р. державного стандарту із спеціальності «Теологія» та проведенням державної акредитації російських духовних навчальних закладів, де вивчатимуться такі предмети, як філософія, історія, соціологія, тощо. Патріарх Алексій II у своїй доповіді на нараді ректорів духовних навчальних закладів також підкреслив, що їх викладання може проводитися у відповідності з православним світоглядом. Крім того, він запропонував усунути дублювання окремих предметів, близьких за змістом, як наприклад, катехизис та догматична богослов'я (Алексий, Патриарх. Духовное образование и воспитание // Интернет-журнал Сретенского монастыря. – с.1. //).

Що ж до інформаційного компоненту змісту духовної освіти УПЦ КП, то навчальними планами професійно-зорієнтованої освіти, зокрема КПБА, передбачено вивчення як циклу богословських, так і світських дисциплін (Складаний І. Інтерв'ю з ректором Київської духовної академії і семінарії владикою Дмитрієм (Рудюком) // Освіта України // Інформаційний бюлетень УПЦ-КП. – 2000. – № 11).

Своєрідна й чітка позиція українських протестантів, зокрема, лютеран щодо змісту духовної освіти полягає у суворому дотриманні класичної спадщини Мартіна Лютера й повному запереченні теологічних шкіл; стверджується, що відхилення від Слова Божого не можна терпіти у Церкві. Така на перший погляд категорична позиція має цілком біблійну мотивацію:

«Бо навіть якщо ангел з неба навчатиме не тому, що написано в Біблії, щирий християнин не піде за таким вчителем» (Любашенко В. Феномен українського лютеранства // Людина і світ. – 2001. – № 7).

Таким чином, ми можемо стверджувати, що інформаційний компонент духовної освіти включає як богословські, так і світські предмети. При цьому:

- підґрунтям змісту богословського циклу дисциплін є основні положення віровчення кожної з релігійних конфесій;

- зміст освіти УГКЦ і РКЦ включає елементи її осучаснення (екуменічний вимір, врахування національних особливостей, тощо);

- спостерігається спрямованість на реформування освіти, особливо характерне для РПЦ (УПЦ МП) і УПЦ КП;

- зміст духовної освіти в протестантів, зокрема в УЛЦ – традиційний.

Взагалі ж, інформаційний компонент змісту духовної освіти передбачає оволодіння як богословськими, так і світськими знаннями. Головне ж його призначення – це надання особі знань про віровчення певної релігійної конфесії, утвердження глибокої віри в Бога та вимога до людини змінитися відповідно до образу Божого.

Зміст духовної освіти включає й операційний компонент – виконання релігійних культових обрядів, що сприяє підготовці священнослужителів до проведення літургії, що забезпечується циклом пасторальних дисциплін (пастирської богословії, патрології, гомілетики, літургії, педагогіки, психології тощо). Разом з тим, система духовної освіти загально-освітнього напрямку має на меті ознайомлення віруючих з релігійними святами, обрядами, молитвами через ЗМІ, недільні школи, курси, тощо. Особливу увагу у процесі духовної освіти звернуто на вдосконалення мистецтва проповіді. «Пастир Української православної церкви повинен проповідувати зрозуміло, не схоластично. Проповідь повинна бути осучасненою, підведеною до реалій сьогодення», – зазначає ректор КПБА архієп. Дмитрій (Рудюк) (Складаний І. Інтерв'ю з ректором Київської духовної академії і семінарії владикою Дмитрієм (Рудюком) // Освіта України // Інформаційний бюлетень УПЦ-КП. – 2000. – № 11).

На думку Патріарха Філарета, студенти КПБА повинні отримувати не тільки богословські та церковні знання, а й загальноосвітню підготовку, «використати час для розширення свого розумового кругозору взагалі, для набуття ерудиції, необхідної сучасному пастирю, який має бути представником своєї православної Церкви» (Річний акт у Київській духовній академії і семінарії. – 1999. – № 10).

У свою чергу пасторальна підготовка УГКЦ включає обов'язковий літургійний вимір духовної освіти, а РКЦ вважає необхідним навчати священнослужителів педагогічному мистецтву.

Особливі вимоги щодо професійної підготовки священнослужителів поставлено РПЦ (стосується децю й УПЦ МП). Зокрема, у Концепції богословської освіти РПЦ (1994) говориться про необхідність отримання вищої богословської освіти всіма священнослужителями, викладачами Закону Божого, катехизаторами, а також про здійснення спеціальної підготовки священників для служби у Збройних Силах та в місцях позбавлення волі. В РПЦ розроблено стандарт вищої богословської освіти в духовних семінаріях (Богословское образование. Доклад Святейшого Патриарха Московского и всея Руси Алексия II на Архиерейском Соборе РПЦ, 18 ноября 1997 г. // <http://212.188.168.2001.05ntm>).

Отже, операційний компонент змісту духовної освіти включає:

● методичну підготовку слухачів професійно зорієнтованого напрямку, що забезпечується системою пасторальних дисциплін;

● підготовку кадрів священнослужителів для Збройних Сил та місць позбавлення волі;

● практичну підготовку (проведення практики з літургії тощо).

Доцільним є виокремити морально-виховний компонент, адже основним принципом духовної освіти є єдність освіти й виховання (Дмитренко Л. Духовна освіта в Україні: стан і тенденції // <http://www.risu.org.ua/articles>).

Аналіз богословських джерел дає можливість визначити наявність даного компоненту в системі духовної освіти низки конфесій. Причому розуміння релігійного (християнського) виховання має своїм джерелом догмат про «гріховність людської природи й необхідність спасіння». Відтак звідси випливає категорична вимога до людини: змінитися, зцілитися від «гріховності», повернутися у свій первинний стан, обожитися (стати богоподібною).

Виходячи з такого розуміння сутності людини, Православна Церква бачить своїм завданням посилення морального виховання, прагне навчити не тільки говорити про Христа й Церкву, але жити у Христі і в Церкві. «Главная же составляющая духовного образования есть сама духовность. То есть умение не говорить о Христе, о Церкви, а жить во Христе и в Церкви. Без духовного благословения и водительства Церкви оказались расштатанными

и подорванными во всех структурах народной жизни вековые нравственные устои, без которых ни государство, ни народ существовать и процветать не способны» [1].

Особливу увагу питанню виховання приділяє УАПЦ, у Статуті якої сказано: «Священнослужителі, дбаючи про духовне виховання вірних, мають використовувати всі наявні засоби для цілісного формування гармонійної людської особистості, наділеної християнськими чеснотами» (Статут УАПЦ. Церковне навчання. Діяння Помісного Собору УАПЦ 14-15 вересня 2000 р. – Київ, 2000).

Згідно з Концепцією богословської освіти Львівської богословської академії (УГКЦ), відродження й розвиток української богословії «мають стати засобами гармонізації особи, відродження її духовності, очищення її душі, формування українця-християнина і патріота. Значення богословської освіти для виховання майбутніх поколінь оцінюється з перспективи часу світоглядним знаменником видатних діячів української історії, таких як Ведель, Вербицький, Вернадський, Духнович, Крип'якевич, Пулюй. Саме богослов'я сповнювала їхній інтелект й формувала багатство їхньої душі. До цього вона покликана і тепер» (Концепція богословської освіти в Україні // Львівська богословська академія. – Львів, 1998).

Отже, аналіз богословських та церковних джерел з питань духовної освіти дав можливість виділити три компоненти її змісту: інформаційний, операційний, морально-виховний. Всі вони займають своє місце у змісті духовної освіти різних конфесій, існують не ізольовано один від одного, а тісно вплетені у її зміст і своїм витоком мають релігійне розуміння сутності людини як «гріховної істоти», котра потребує змін, «спасіння».

Однак, кожна з конфесій має свої особливі форми реалізації змісту освіти. Зокрема, концепція богословської освіти Львівської богословської академії (УГКЦ) визначає такі основні форми, як монолог (лекції, проповіді), діалог (семінари, бесіди), медитація (молитва, споглядання ікон, розумне дозвілля) (Концепція богословської освіти в Україні // Львівська богословська академія. – Львів, 1998).

Значну увагу такій формі навчання, як лекційно-семінарське, приділяє РПЦ (у цьому проявляється подібність форм духовної і світської освіти). Так, один з відомих богословів РПЦ, іером. Іларіон (Алфеев), вказує на необхідність розробки нової концепції лекції, під час якої викладач повинен не вичерпувати повністю зміст теми, а вводити студентів у її проблематику, ставити запитання, на які вони мають знайти відповіді самі, згідно з відповідним списком літератури (Ілларион (Алфеев), іером. Доклад на консультації православних богословських шкіл в Белграді 16-24 августа 1997 г. // Вестник РХД. – № 177. – I-II).

Подібну позицію висловив у виступі на нараді ректорів духовних навчальних закладів РПЦ у квітні 2002 р. й інший богослов, митроп. Кирил: «Лекция должна быть не просто набором необходимых сведений по предмету, а обзорной экскурсией с указанием различных источников информации. Это будет способствовать освобождению 40 процентов учебного времени» (Совещание директоров духовных учебных заведений РПЦ // Журнал Московской Патриархии. – 2002. – № 5).

Крім удосконалення такої форми богословської освіти, як лекція, подібні завдання ставляться і щодо семінарів, системи контролю знань, зокрема екзаменів (у письмовій формі), співбесід і т.п. (Ілларион (Алфеев), іером. Доклад на консультації православних богословських шкіл в Белграді 16-24 августа 1997 г. // Вестник РХД. – № 177. – I-II).

Формами загальнопросвітницької освіти є проповіді священнослужителів, бесіди у ЗМІ, публікації статей у журналах та газетах, уроки в недільних школах тощо.

Таким чином, аналіз форм духовної освіти показує наявність монологу (лекцій, проповідей), діалогу та медитації. Простежується й спроба вдосконалення цих форм у напрямку активізації творчої діяльності студентів, їх самостійної роботи. Передбачається також вдосконалення системи контролю знань (екзамени, співбесіди тощо), письмових робіт (курсів, дипломні), стажування, практики, магістерських та докторських праць (в УГКЦ).

Що ж до організаційної структури духовної освіти, то аналіз відповідних джерел дає можливість виділити в загальнопросвітницькому напрямку освіти такі типи навчальних закладів, як недільні школи, катехитичні курси, ЗМІ, мирянські об'єднання, що виконують євангелізаційну місію.

Професійно-зорієнтований напрям представлений богословськими академіями та семінаріями, катехитичними інститутами, училищами; останнім часом при світських навчальних закладах почали організовувати теологічні факультети (зокрема при Чернівецькому університеті ім. Федьковича).

В організаційній структурі системи духовної освіти з'явилося таке нове явище, як створення духовно-світських закладів. Так, в Одесі відкрито Християнський гуманітарно-економічний університет (ХГЕОУ) (Крижановский Р. Духовно-светское образование // Биз-

нес-информ. – 1998. – № 10), у Львові Український Католицький Університет, що готують спеціалістів з вищою, у тому числі й християнською, освітою.

Так, у Концепції богословської освіти в Україні УГКЦ названо такі духовні навчальні заклади: богословські академії, богословські факультети світських університетів, духовні семінарії, катехитичні інститути.

Богословські академії та богословські факультети світських університетів призначені готувати високопрофесійні богословські кадри, постійно підвищувати їх кваліфікацію, формувати авторські колективи для підготовки богословських підручників, наукових праць, популярних видань; духовні семінарії – нове священство належного ступеня духовності, самопосвяти, освіти і культури, покликане подолати комуністичний стереотип «служителів культу» й відновити довіру народу до духовного сану; катехитичні інститути – фахових катехитів, здатних вести діалог з мирянами, формуючи в них чіткий християнський світогляд і християнську духовність (Концепція богословської освіти в Україні // Львівська богословська академія. – Львів: Свічадо, 1998).

У системі православної освіти існують такі навчальні заклади, як академії, семінарії, духовні училища. Академії є вищими навчальними закладами, семінарії призначені готувати кадри священнослужителів.

Досить своєрідною є система духовної освіти в Українській лютеранській церкві. У богословській семінарії ім. св. Софії у Тернополі готують церковнослужителів, богословів, фахівців доктринальної, історичної та практичної богословії (4 роки стаціонарного навчання). Особливістю підготовки студентів семінарії, порівняно з іншими протестантськими духовними школами, є посиленна увага до української мови, історії, культури, тобто українознавча підготовка.

Сьогодні в Україні дебатуються питання щодо надання державної акредитації богословським навчальним закладам та запровадження релігійного компоненту, на зразок «Християнська етика», «Етика віри» тощо, у середні загальноосвітні навчальні заклади. Цю проблематику було обговорено й у Чернівецькій області на конференціях та Круглих столах, які відбулися у цьому році. Такі заходи показали, що духовна освіта виступає чи не одним із головних предметів міжконфесійного діалогу. Адже це питання турбує всі конфесії однаковою мірою.

■ М. ЗАКОВИЧ

РЕЛІГІЙНЕ РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ ЯК ЧИННИК ДІАЛОГУ СВІТОГЛЯДІВ

Величезний вплив досягнень сучасної науки на духовне життя суспільства у наш час ніхто не піддає сумніву. На рубежі ХХІ століття наука стала важливою продуктивною силою, без якої важко уявити життя суспільства. Її досягнення владно увійшли в життя кожної людини, вплинули на її погляди, в т.ч. і на релігійний світогляд. Найбільш показовим є вплив сучасної науки на християнський світогляд, який намагається по-новому осмислити соціальний статус науки.

Переважає більшість християнських богословів дотримуються думки, що сучасна наука відіграє величезну роль у житті суспільства й позитивно оцінюють її значення у соціальному та культурному розвитку людства. Що стосується нашої епохи, то ХХ століття, на їх думку, можна по праву назвати епохою сучасної науки, оскільки саме вона здійснює величезний вплив на всі процеси, які відбуваються у світі. Так, православний ієромонах Януарій розвиток сучасної науки і техніки називає «провідними характеристиками сучасної цивілізації» і позитивно оцінює прагнення людини «раціонально осмислити реальну дійсність». Німецький католицький богослов Г.Байор із м. Тріра пише, що для «нашої культури є характерним бурхливий ріст промисловості і сільськогосподарства на основі науки». Важливим є те, підкреслює він, що «наукове виробництво» корисне не лише в плані створення матеріальних цінностей і покращення добробуту людей, але й в духовному відношенні, оскільки люди з його допомогою формують власну уяву про навколишній світ, нову систему цінностей. Протестантський богослов Ф.Поттер і відомий американський професор теоретичної фізики, фахівець з проблем співвідношення науки і релігії теолог Я.Барбур підкреслюють, що наука

■ М.Закович, професор, доктор філософських наук, Заслужений діяч науки і техніки України.